

אזמרה לשמך

פסקי הלכות ותשובות מפי מורנו הגאון רבי עמרם פריד שליט"א

בענין הבדלה - חלק ב

חולה שאינו יכול לשתות מהיין רק מעט כיצד ינהג בהבדלה

שאלה: חולה שאינו יכול לשתות כשיעור הנצרך להבדלה ואין עמו אחר שיבדיל עבורו וישתה את הכוס, מה יעשה בכדי לצאת ידי חובתו.

תשובה: יוכל לסמוך לשתות מעט, כיון שאינו יכול לשתות שיעור רוב רביעית, ויצא בזה ידי חובתו.¹

רביעית, ואילו דעת הראב"י (פסחים סימן תקיט) והובאו דבריו בבית יוסף (סימן רעא) שמספיקה טעימה בשיעור מעט יותר ממשוה, ולהלכה נפסק בשולחן ערוך כדעת תוספות והרא"ש שהשיעור הוא רוב רביעית, ומשמע ששיעור זה הוא לעיכובא ופחות מכך לא יצא ידי חובתו אפילו בדיעבד, ודעת הראב"י נדחתה מן ההלכה.

אלא שבשולחן ערוך (שם סי"א) כתב "אם אין לו אלא כוס אחד, מקדש בו בלילה ואינו טועם ממנו, שלא יפגימו, אלא שופך ממנו לכוס אחר וטועם יין של קידוש מהכוס השני, ולמחר מקדש כמה שנשאר בכוס ראשון, ואם לא היה בו אלא רביעית בצמצום ונחסר ממנו בלילה, מוזגו למחר להשלימו לרביעית", ובאליה רבה (סק"ד) עמד על דבריו שנראה בהם שטועם בלילה מעט ומשאיר את היתר לקידוש היום, וכיצד מועילה טעימת מעט אחר שנתבאר ששתיית מלוא לוגמיו לעיכובא, וכתב האליה רבה שבכדי שלא יתבטל קידוש היום יוכל לסמוך על טעימת מעט, והביא שם את דברי התוספות בפסחים (קה ע"ב ד"ה ש"מ) שנראה בדבריהם שגם באופן זה צריך שתיית מלוא לוגמיו, ובתוספות שבת נחלק על דבריו וכתב שכל שלא שתה מלוא לוגמיו לא יצא גם בדיעבד וכל דברי השולחן ערוך שטועם בלילה אמורים דוקא באופן שיש לו מספיק למלוא לוגמיו לקידוש הלילה ועוד רביעית לקידוש היום אבל אם ישאיר רביעית לקידוש היום לא יהיה לו לשתות מלוא לוגמיו בקידוש הלילה לא ישאיר למחר אלא ישתה מלוא לוגמיו בלילה, וכן נראה שנקט המשנה ברורה (סק"א), אולם בערוך השולחן (שם ס"ל) כתב שאין זה במשמעות דברי השולחן ערוך שכתב שטועם מהיין בלילה ומשמע

1. הדברים מיוסדים על צירוף כמה משיטות הראשונים והאחרונים: ותמציתם: א. שיטת הראב"י שמלוא לוגמיו הוא מעט יותר ממשוה, [ובשולחן ערוך הכריע דלא כדבריו]. ב. דברי השולחן ערוך שאם אין לו אלא כוס אחת טועם ממנה בלילה ומשאיר ממנה לקידוש היום, ובאליה רבה נקט שמבואר בזה שבדיעבד מספיקה טעימת משוה, וכן כתב בערוך השולחן, [ובמשנה ברורה נקט שלא כן אלא לעולם צריך שתיית מלוא לוגמיו]. ג. דברי הבית יוסף שנשפך היין יצא ידי חובתו ודברי הלבוש שאף בשולחן ערוך לא חזר בו מדבריו אלו, [ובמגן אברהם חלק עליו וכן הכריע המשנה ברורה]. ד. אף לדעת הסוברים שחזר בו בשולחן ערוך יש מקום גדול לומר שכל דבריו בשולחן ערוך אמורים רק לגבי קידוש ולא בשאר כוס של ברכה, [ובמשנה ברורה משמע שלא נקט כן]. ה. דברי הרמ"א לגבי ברית מילה ביום הכיפורים שמועילה שתיית התינוק, ומקור הדין הוא בראב"ן שהובא במגן אברהם שכיון שכל דין השתיה בכוס של ברכה בכדי שלא יהיה גנאי לכוס כל ששתה התינוק אין גנאי, וכתב המגן אברהם שזה אף ששתה התינוק מעט, ומשמע שבשאר כוס של ברכה מועילה שתיית מעט ואין זה כקידוש, [ובמשנה ברורה כתב לא כן אלא שגם לגבי הבדלה אם לא שתה רוב רביעית לא יצא ידי חובתו]. ו. הכרעת שולחן ערוך הרב שבשאר כוס של ברכה מועילה שתיית משוה ודלא כמשנה ברורה.

והרחבת הדברים: כפי שכבר נתבאר לעיל, נחלקו הראשונים בשיעור מלוא לוגמיו האמור בגמרא לגבי כוס של קידוש דעת הגאונים שהוא שיעור רביעית, ודעת הר"ן שהוא פחות מרביעית, ודעת התוספות והרא"ש שהוא רוב

טועם מעט להשאיר לקידוש היום וכמו שנקט האליה רבה, והביא שם שאף שמדברי התוספות משמע לא כן כמו שהביא האליה רבה מכל מקום מדברי רש"י ורשב"ם (פסחים שם) משמע כן, ובמרדכי (פסחים קו) כתב להדיא שמדובר באופן שאין לו שתי רביעיות יין ואף על פי כן טועם מעט בלילה ומשאירו לקידוש היום. אלא שהמרדכי שם כתב שזהו מה שדחה שם רב אשי בהמשך הסוגיא שבהכרח נצרכת שתיית מלוא לוגמיו, ומכל מקום נקט שם הערוך השולחן שבדיעבד אפשר לסמוך על סתימת השולחן ערוך כביאור האליה רבה וכמשמעות רש"י ורשב"ם בפסחים שבדיעבד מספיקה טעימת משהו, ולזה אפשר לצרף את דברי הראב"ה הנ"ל הסובר ששיעור מלוא לוגמיו הוא מעט יותר ממשוהו, ואם כן בטעימתו מהיין בלילה נחשב גם ששתה מלוא לוגמיו, ולפי זה בדיעבד כשאינו יוכל לשתות כשיעור רוב רביעית יוכל להקל לסמוך על דבריהם ולשתות מעט יותר ממשוהו, אף שבמשנה ברורה נקט להצריך בכל אופן שתיית מלוא לוגמיו. ומלבד דברים אלו יש צדדים נוספים להקל לגבי הבדלה וכפי שיתבאר להלן.

לכאורה דברים אלו אמורים לגבי קידוש, ויש לדמות לזה גם דין כל כוס של ברכה, וכפי שמבואר בשולחן ערוך (סימן קצ"ג), ובמשנה ברורה (רצו סק"ט) לגבי הבדלה שאם לא שתה רוב רביעית לא יצא.

אלא שנראה בדברי הפוסקים שיש מקום גדול לחלק בזה בין דין קידוש להבדלה, ותחילת הדברים בדברי הבית יוסף (סימן רע"א) שכתב לגבי קידוש שאם נשפך הכוס יצא ידי חובתו ששתיית הכוס אינה מעכבת, ומה שאמרו בגמרא שאם לא שתה מלוא לוגמיו לא יצא ידי חובתו הכוונה בזה שלא יצא ידי המצווה כתיקונה ואין הכוונה שלא יצא ידי חובתו, ואולם בשולחן ערוך (שם סט"ו) כתב שצריך לחזור ולמוזג כוס אחרת ולברך עליה בורא פרי הגפן ולשתות ומשמע שרק בכך יצא ידי חובתו אבל אם לא שתה כלל לא יצא ידי חובתו, וכבר עמד על כך הלבוש וכתב שגם דברי השולחן ערוך שמביא כוס אחרת ומברך עליה בורא פרי הגפן אין כוונתו שמחוייב להביא כוס אחרת אלא שאם הביא כוס אחרת צריך לחזור ולברך אבל ידי חובת קידוש יצא בכל אופן, אבל במגן אברהם (שם סקל"ב) חלק עליו וכתב שמדברי הבית יוסף עצמו שהביא את דברי הארחות חיים שמועילה שתיית המסובים לצאת ידי חובתו משמע שאם לא שתו את הכוס כלל לא יצאו ידי חובתם, ומשום כך נקט שהשולחן ערוך חזר בו מדבריו בבית יוסף והסיק להלכה שכל שנשפך הכוס ולא הביא כוס אחרת לא יצא ידי חובתו, ובאמת שכן מבואר בארחות חיים שהוא מקור דינו של הבית יוסף להדיא. וכן נראה גם מדברי הבה"ג שהובא בטור לגבי שח בין ברכה לשתיה שאינו צריך לחזור ולקדש אלא חוזר ומברך בורא פרי הגפן ושותה, ומשמע שאם לא חזר וברך ושתה לא

יצא ידי חובת קידוש, ובבית יוסף שם הביא ממנו מקור לדין נשפך.

ואמנם עיקר הסברא בדין השולחן ערוך שחוזר ומוזג כוס אחרת ומברך עליה בורא פרי הגפן טעונה ביאור רב מהו התוכן בשתיית כוס זו אחר שלא קידש עליה וגם ברכת בורא פרי הגפן שברך בשעת הקידוש על הועילה לכוס זו, והנה מקור דין זה להביא כוס אחרת ולברך עליה בורא פרי הגפן ולשתותה הוא בדברי הגאונים (הובא בטור סימן רע"א) שנקטו ששתיית המברך בעצמו מעכבת ולא מועילה שתיית המסובים, ואף ששתיית המברך מעכבת אף על פי כן כל ששתו המסובים אין צריך לחזור ולקדש אלא מביאים כוס אחרת ומברך עליה בורא פרי הגפן ויצאו בזה ידי חובת קידוש, וברש"י בספר הפרדס (סימן נ"א) נראה שנקט ביאור הדין כעין מה שכתב רבינו דוד בחידושו לפסחים (קו ע"א) לגבי קידושא רבה "ונראה שאין ברכה של בורא פרי הגפן זו אלא שיהא אדם קובע סעודתו על היין בשבתות וימים טובים וקורין אותו קידוש שסומך בה סעודתו כמו שסומכין אותה על הקידוש", והיינו שדין השתיה האמור בקידוש הוא לקבוע סעודתו על היין, ולכן אף אם שתו אחרים את הכוס עדיין צריך המקדש להביא כוס אחרת ולשתות בעצמו בכדי שיקבע סעודתו על היין, אף שאין ברכת הקידוש וברכתו עליו עולה על כוס זו, וכן נראה גם ברי"ף גאות (ח"א עמוד ז), ולפי זה כל דין הגאונים נאמר דוקא לגבי קידוש שיש להלכה לקבוע סעודתו על היין ולא בשאר כוס של ברכה שבוה גם לשיטת הגאונים מספיקה שתיית המסובים, וכן נראה בדברי השולחן ערוך (סימן רע"א ס"ד) הביא את דעות הראשונים לגבי שתיית הכוס אם שתיית המסובים מצטרפת או לא, וסיים שם שיש לחוש לדעת הגאונים שצריך את שתיית המקדש בדווקא, ושוב כתב שזה דווקא לגבי קידוש ולא בשאר כוס של ברכה, וכן יש ללמוד גם מדברי העיטור (מצה ומרור דף קלא טור ג) שכתב "ואיכא מרבנותאי דאמרי שאני קידוש משאר ברכות, דבקיודש אם טעם מלא לוגמיו יצא ואם לאו לא יצא, מיהו שמע מינה הבדלה דברי הכל יצאו", והיינו שלגבי הבדלה אף אם לא שתו את הכוס יצאו ידי חובה, וחלוק דין השתיה האמור בקידוש מהדין האמור בהבדלה, ולכאורה ביאור הדברים בסברא הנ"ל שלגבי קידוש נאמרה להלכה לקבוע סעודתו על היין ומה שאין כן בשאר כוס של ברכה, ולדברים אלו יש מקום להביא גם את הסברא בדברי השולחן ערוך בשם הארחות חיים שכל שנשפך היין מביא כוס אחרת ומברך עליה בורא פרי הגפן ושותה, ואף שלא הייתה כוס זו בשעת ברכת הקידוש ובשעת ברכת היין, וזהו משום שבדין השתיה של קידוש נאמרה להלכה לקבוע סעודתו על היין, ולזה מועילה גם כוס אחרת הבאה לאחר שנשפכה הכוס שהייתה בשעת הברכה, וכן נראה גם בדברי הט"ז (סימן רע"א סק"ט) שביאר דין נשפך

לא שמע ברכת הגפן בהבדלה אם יצא ידי חובתו

שאלה: שמע בהבדלה רק את ברכת המבדיל ולא שמע את ברכת הגפן האם יצא ידי חובתו.
תשובה: יצא ידי חובה, שאין ברכת הגפן מעיקר ההבדלה, אלא רק ככרחה על שתיית היין.²

נראה לי דמלבד מה שנותנין לפי התינוק כשאומרים בדמיון חיי צריך ליתן לו ולשתות קצת מהכוס דאם לא כן מכל מקום איכא גנאי להכוס, והעתיקו המשנה ברורה שם (סק"ב), ומשמע שבשאר כוס של ברכה מועילה שתיית מעט ואין מעכב בזה שתיית מלא לוגמיו, אלא שבט"ז (יו"ד סימן רסה סק"י) הביא על כך את דברי הרשב"א בתשובה שהביא הבית יוסף שם וזה לשונו "ששאלת כמה שיעור טעימה גבי מקדש בעיני מלא לוגמיו הכא גבי שאר ברכות לא בעיני מלא לוגמיו", עד כאן לשונו, והקשה הט"ז מהמבואר בשולחן ערוך סימן קצ שבכל כוס של ברכה צריך שיעור מלא לוגמיו, וכתב הט"ז לחדש שיש חילוק בין מקום שצריך כוס של ברכה מדינא דגמרא, למקום שכל דין הכוס הוא רק משום שאין אומרים שירה אלא על היין, וברית מילה כל דין הכוס רק משום שאין אומרים שירה אלא על היין ואין זה מדינא דגמרא, ולפי זה כיון שהבדלה על הכוס היא מדינא דגמרא, ולדעת הרבה מן הראשונים המקור לכך הוא מהיקש כניסת השבת ליציאתה, הרי שבהבדלה שתיית מלא לוגמיו היא לעיכובא.

ואולם בשולחן ערוך הרב (סימן קצ ס"ד) כתב ללמוד מדברי הראב"ן הג"ל שכל דין שתיית הכוס היא רק בכדי שלא יהיה גנאי לכוס ומשום כך מועילה גם טעימת תינוק שלא הגיע לגיל חינוך, ומספיקה גם טעימתו אף שאינה בשיעור מלא לוגמיו, ורק בקידוש הוא שמעכת שתיית מלא לוגמיו, ומשום כך נקט להלכה שכל ששתה מעט מכוס הבדלה שוב אינו חוזר ומבדיל כיון שספק ברכות להקל.

ומטעם כל האמור בצירוף דברי הפוסקים הסוברים שגם לגבי קידוש בדיעבד כשאין לו אפשרות לשתות רוב רביעית יוכל להקל לשתות מעט, ובצירוף דברי הפוסקים האמורים הסוברים שדין הבדלה קל מקידוש, עד שיש הסוברים שגם אם נשפך היין בהבדלה יצא ידי חובתו, ויש הסוברים שמספיקה שתיית מעט, כל שאין באפשרותו לשתות רוב רביעית יוכל להקל לשתות מעט ולצאת בכך ידי חובתו.

2. כמבואר בשולחן ערוך (סימן רצט ס"ג) שהביא ב' דעות באופן שהיו באמצע הסעודה ובאו להבדיל אם צריכים לחזור ולברך על היין או לא, וביאר המשנה ברורה (סק"י) בשם המגן אברהם שטעם הדעה השנייה הסוברת שצריך לחזור ולברך כיון שהבדלה אינה חלק מהסעודה אלא דבר בפני עצמו, ומשמע שלכל הדעות אין הלכה לברך בורא פרי

שמביא כוס אחרת "ונראה לי להעיקר תלוי בקידוש שצריך לטעום יין בשעת הקידוש ועל זה אמרו זכרנו על היין שצריך שיהא שם טעימת יין ויאמר הקידוש עליו, וזה שאירע לו קלקול בטעימת היין קידש עליו כדין אלא שאי אפשר לו לטעום יוכל לתקן העוות שיטעום יין אחר", ומשמע שכל דין זה הוא דווקא בקידוש שנאמרה בו הלכה שתהיה טעימת יין, ואין זה שייך בשאר כוס של ברכה, ונמצא שדין זה בנשפך היין אמור רק לגבי קידוש ולא בשאר כוס של ברכה, ובשאר כוס של ברכה נשאר דברי הבית יוסף שכתב שכל דין הגמרא שאם לא שתה מלא לוגמיו לא יצא פירושו שלא יצא ידי המצווה כתקונה אף שיצא ידי חובתו.

ואולם דברים אלו נסתרים לכאורה מדברי המשנה ברורה ראשית ממה שכתב לבאר את דברי השולחן ערוך הג"ל שכתב לחוש לדברי הגאונים רק בקידוש ולא בשאר כוס של ברכה, ובמשנה ברורה שם (סקע"ד) העתיק את דברי הלבוש שביאר הטעם לחילוק זה משום שקידוש דאורייתא והסמיכוהו על הפסוק לקדש על היין, ומשמע בדבריו שנקט שהגאונים אמרו את דינם בין לגבי קידוש ובין בשאר כוס של ברכה ורק השולחן ערוך הוא שחילק בין קידוש לשאר כוס של ברכה, והרי שלא נקט בביאור דברי הגאונים כמבואר שכל עיקר דבריהם הוא הלכה בקידוש, והיינו שיש מקום למוזג כוס אחרת ולשתות גם בלא ההלכה האמורה בקידוש לקבוע סעודתו על היין, ולפי זה גם בנשפך יהיה הדין לחזור ולשתות כוס אחרת אף בשאר כוס של ברכה, עוד מבואר בדברי המשנה ברורה (סימן רצו סק"ט) שבכוס הבדלה כל שלא שתה רוב רביעית לא יצא ידי חובתו, וכפי שהובא לעיל, ואם בנשפך הכוס יצא ידי חובת הבדלה רק שלא קיים המצוה כתיקונה, למה כתב המשנה ברורה שאם לא שתה רוב רביעית לא יצא ידי חובתו, ובהכרח שדעת המשנה ברורה שגם בהבדלה אם לא שתה כלל לא יצאו ידי חובתם, ואם נשפך הכוס מביא כוס אחרת ומברך עליה בורא פרי הגפן ושותה.

אלא שמצינו מקור נוסף לחלק בזה בין כוס של קידוש לשאר כוס של ברכה, והוא בדברי הרמ"א (יו"ד סימן רסה ס"ד וכן באו"ח סימן תרכ"ג) לגבי ברית מילה ביום הכיפורים שמברכים על הכוס ונותנים לשתות לרך הנימול, ובמגן אברהם (סימן תרכ"ג) כתב מקור הדין מדברי הראב"ן (הלכות עירובין דף ע) והביא שם את דברי הר"ן שחלק, וכתב בשם הלבוש שאין למחות ביד הנוהגים היתר, וסיים שם המגן אברהם "וימלך מקום

איש שכבר יצא ידי חובת הבדלה אם יוכל להוציא נשים בהבדלה

שאלה: אשה שלא שמעה הבדלה האם תוכל לצאת בהבדלה מאיש שכבר יצא בעצמו ידי חובת הבדלה.

תשובה: כיון שעיקר חובת נשים בהבדלה עומדת בספק³, מוטב באופן זה עדיף שתבדיל האשה לעצמה⁴, ולא יבדיל עבורה איש שכבר יצא ידי חובתו, שהרי נכנס בזה בספק ברכה לבטלה⁵, אולם אם אין באפשרותה להבדיל בעצמה יוכל איש להוציאה אף שכבר יצא בעצמו⁶.

הגפן מצד נוסח ההבדלה, ועל כן אם שמע ברכת המבדיל, ולא שמע ברכת הגפן וודאי יצא ידי חובת הבדלה.

3. נחלקו הראשונים בחובת הבדלה אם היא מן התורה או מדברי סופרים, שיטת הרמב"ם (הלכות שבת פכ"ט ה"א) שהיא מצווה מן התורה, ובמשנה ברורה (סימן רצו סק"א) הביא דעת הרבה ראשונים החולקים וסוברים שחובת הבדלה היא מדרבנן, ולשיטת הרמב"ם שהבדלה היא מצווה מן התורה ונלמדת מן הפסוק של זכור את יום השבת לקדשו, אם כן גם נשים מחויבות בה כמו שמחויבות בקידוש היום כמבואר בגמרא בברכות (כ"ב ע"ב) שהוקש זכור לשמור ומי שישנו בשמירה ישנו בזכירה, אבל בשיטת החולקים וסוברים שחובת הבדלה היא מדרבנן, נחלקו הראשונים, והובאו ב' הדעות בשולחן ערוך (סימן רצו ס"ח), וביאר המשנה ברורה (סק"ד) את דעת המחייבים, שאף שלאורה הרי זה כמצווה עשה שהזמן גרמן שנשים פטורות, כיון שגדר החיוב דרבנן הוא כמו החיוב דאורייתא של קידוש ונשים הרי מחויבות בקידוש כאמור משום כך מחויבות גם בהבדלה, וכן מבואר בהדיא בחידושי הריטב"א למסכת פסחים (נד ע"א), אבל שיטת האורחות חיים שנשים פטורות כיון שהבדלה היא מצוות עשה שהזמן גרמא, ומשום כך הכריע הרמ"א (שם) שלא יבדילו לעצמן רק ישמעו מן האנשים.

5. שהרי לשיטות הסוברות שנשים פטורות מהבדלה נמצא מברך ברכה לבטלה.

4. במשנה ברורה (סק"ה) הביא את דברי הב"ח שכתב שגם לשיטות שנשים פטורות כיון שטעם הפטור הוא משום מצוות עשה שהזמן גרמא, אם כן יכולות לחייב את עצמן במצווה זו כמו שופר ולולב שיכולות לקיים המצווה ולברך, ואף שכתב המגן אברהם (סק"א) לחלק בין מצוות שעיקרן במעשה שבה יכולות לקיים המצווה ולברך עליה, אולם מצוות שכל עיקרן בברכה אינן יכולות לחייב עצמן, מכל מקום כתב המגן אברהם בסוף דבריו שהעיקר כדברי

6. במשנה ברורה (סק"ו) הביא דברי הזכור לאברהם וברכי יוסף שכתבו שגם איש שיצא ידי חובתו יוכל לחזור ולהוציא נשים בהבדלה, וסיים שם "מכל מקום למה לנו להכניס עצמנו בחשש ספק לענין ברכה אחרי דהיא יכולה להבדיל בעצמה", ואם כן באופן זה שאינה יכולה להבדיל בעצמה הרי שיש לנו להכניס עצמנו בספק, וכתב בערוך השולחן (שם ס"ח) שעיקר ההלכה היא כדעות הסוברות שנשים חייבות בהבדלה, שהרי לשיטת הרמב"ם שהבדלה מדאורייתא נשים מחויבות מן התורה, וגם לשיטות הסוברות שחיוב הבדלה הוא מדרבנן הרבה ראשונים סוברים שחייבות כמו שחייבות בקידוש, ומשום כך כל שאינה יכולה להבדיל בעצמה יש לנו לסמוך על רוב שיטות הראשונים ויבדיל עבורה איש אף שכבר יצא ידי חובתו, ובפרט שמקור השיטה הסוברת שנשים פטורות היא באורחות חיים (הלכות הבדלה ס"ח), ובאורחות חיים שם כתב בהדיא בסוף דבריו וזה לשונו "כתב ה' אשר ז"ל שאם קידש או הבדיל אדם לעצמו לא יקדש ולא יבדיל לבקי, אלא לאשה וכו' כאשר כתבתי בהלכות קדוש היום", ובהלכות קידוש ביאר שאף שאמרו שיצא מוציא זהו דווקא לשאינו בקי כאשה וכדומה, אבל לבקי אם יצא אינו מוציא, ואם כן מפורש בדבריו שהאיש שיצא ידי חובתו חוזר ומוציא אשה בהבדלה, ושוב אין לנו מקור בדברי הראשונים שלא יוכל לחזור ולהוציא נשים, ועל כן באופן זה שאינה יכולה להבדיל בעצמה ודאי יוכל לסמוך ולהוציאה למרות שכבר יצא בעצמו.

ברכת ישראל כח להרב רוני
ליקר שליט"א על סיועו
בהדפסת הגליון

לתרומות והנצחות, להערות
והארות, ולקבלת העלון במייל
ניתן ליצור קשר 052-7175517
a0527175517@gmail.com

ברכת ישראל כח להרב אריה
שינפלד שליט"א על סיועו
בהדפסת הגליון